

॥ श्री ॥

श्रीहृदयनारायणदेवविरचितप्रची ।

१ हृदयकौतुकम् ।

२ हृदयप्रकाशः ।

प्रकाशकः ।

मालचन्द्र सीताराम मुकुन्दनकर एम. ए. एल. एल. बी.

शके १८७७ - १८७८ - ७९ - १९०८

(सर्वसम्पत्तिका स्वामीय देविदेव भट्टम्.)

॥ श्रीः ॥

हृदयनारायणदेवविरचितम्

हृदयकौतुकम् ।

एकमुद्रिका

पुस्तकालयस्य पण्डितम् नारायणदेवविरचितम्

पुस्तकालय संशोधितम् ।

॥

भालचन्द्रशर्मणा

आर्यभट्टाचार्यमुद्रालये मुद्राक्षरैरुत्प्लवितम्

पुस्तकालय नीतम् ।

शकाः १८४० २८७० १९१८

(सर्वप्रकाशः स्वयंपरीक्षाः)

अस्य ग्रन्थस्य मुद्रणे यद्गुणवैशिष्ट्यं तत्सकलमपि
 श्रीचन्द्राक्षरपुत्रराजमहाशयैः 'सर के. नरसिंह-
 राज बटियार जी. सी. आच्. ई.'
 इति लक्षणांकितैः परमो-
 दात्तचरितैरदापि ।

Printed at the Arya-Bhashan Press, Poona,
 by Anant Vinayak Patwardhan,

AND

Published by Bhakchandra Sitaram Sukthekar, at A. S. S.
 at 2 Malabar Hill, Bombay.

प्रस्तावना.

“ हिंदुस्थानी संगीत पद्धति ” ग्रंथ लिहिष्काराने आपल्या रामाने विवेचन करतांना लिहिलेल्या प्राचीन संगीतराजग्रंथातील उतारे येऊन पत्येक रामासंबंधी जुने ग्रंथकार कायकाय म्हणतात, हे सांगण्याचा स्तुत्य प्रयत्न केला आहे, हे त्या ग्रंथाच्या वाचकांस विदित नव्हे. प्राचीन मते सांगून मग सांगत त्या रामाने स्वरूप कसे आहे हे तो उदाहरणांसह सांगत घेला आहे. त्या त्याच्या आधार-ग्रंथांच्या नकला प्रकाशने मिळवून ते ग्रंथ प्रसिद्ध करण्याचे काम हल्लीं सुरू आहे. प्रस्तुतचे हृदयकीतुक व हृदयप्रकाश हे ग्रंथ त्याच प्राचीन ग्रंथमाहितीतले आहेत; संगीतरत्नाकर, संगीतदर्पण, स्वरनेत्रकलानिधि, राममाता, सद्गानपद्मेदय, अक्षरशतशतनिरूपण, रामलक्षण, चत्वारिंशत्शतसालक्षण, चारामृत वगैरे हातले गेलेंच आहेत.

हृदयकीतुक व हृदयप्रकाश हे ग्रंथ “ महादेशपि हृदयनारायण-देव ” यांनी लिहिले असे ग्रंथांच्या शोधणीं म्हळें आहे. पुराणवस्तु-शोधकांच्या मदींनि असे समजते की “ महादेश ” हा प्रांत जवळ-पुराणोपवीचा असावा, जवळपुराणवळ महा नांवाचे फार प्राचीन एक लहानसे गांव अजूनही आहे. हृदयनारायणदेव राजा विक्रमसंवत् १७२४ (इ. स. १६६७) च्या सुमारास झाला असावा, असे पुराण-वस्तुशोधकांकडून आम्हांस समजते.

हृदयकीतुक व हृदयप्रकाश हे ग्रंथ लहान आहेत, परंतु आपल्या उतारेच्या संगीताला इतिहासदृष्टीने फारच महत्त्वाचे आहेत. या ग्रंथांच्या हस्तलिखित नकला विकानेरच्या लाबरीत आहेत. त्या नकला आम्हांस डॉ. विष्णु जीताराम सुकथनकर M. A.

Ph. D. यांच्या मार्फत वाढण्याचा सुयोग आला म्हणून आम्ही स्वा-
गृहस्थांचे फार आभारी आहो.

या दोन लहानशा ग्रंथांत काही गोष्टी लक्षांत ठेवण्यासारक्या
आहेत. त्या अशा; हे ग्रंथ आपल्या उत्तरसंजीतपद्धतीच्या आधार-
ग्रंथांपैकी असल्यामुळे त्यांचा शुद्धस्वरमेल आपल्या अर्वाचीन "कापी"
रामाचा आहे. त्याचप्रमाणे ग्रंथकाराने उत्तरेकडे प्रचलित असलेल्या तीन
कोकल रंगीरे संज्ञांचा उपयोग आपले मेल व राम सांगतांना केला आहे. राम
तर बहुतेक सारे आपण वातो तेच आहेत. अलकड, भातां ग्रंथोना दोनरीं
रवें होऊन गेल्यामुळे रामानियम काही समजाने बदलण्याचा संभव
होताच तथापि अनेक रामांचे मेल आपल्या आजच्या त्यांच्या स्वर-
पाना बरेच जवळ आहेत.

आमचे मत आहे की, ग्रंथकाराने हृदयकौतुक हा ग्रंथ प्रथम
लिहिला असावा. व नपविली त्याने रचितल्लोचनाचा "रामतरंगिणी"
ग्रंथ पाहिला असावा. स्वराच्याच ग्रंथकाराने बहुतेक सारा त्यांतल्याच
घेतलेला दिसतो.

रामतरंगिणीचे मेल कोठे कोठे वाचकांस संज्ञांत वाळण्याजोगे
होते तेहि ग्रंथकाराने आपल्या माथेने अधिक स्पष्ट केले. हृदयनारायण-
देवाने तीव्रतम ग, मि, दाखल करण्याकरितां हृदयरमा हा एक पाठ नवा
दाखल केला. दक्षिणे- काही ग्रंथकार तीव्रतम स्थानाचे स्वर आपल्या
राजवर्णनांत सांगत असत व ते स्वर आपल्या उत्तरेकडिहि योग्य
वाळण्यास घेतां जावे, म्हणून त्याने तसें केले असेल. ग्रंथकाराच्या
मनांत दक्षिणेच्या विद्वान् लेखकांपैकीं आधार होता असें दिसते, व
तसेंच सान्या देशांत जर स्वरध्वनि सारखेच होते, तर भिन्नपरिमाणांनीं
उत्पन्न होणारे वैरीसमज उगीच समजतात कां राहूंया, असेहि त्याला
वाटलें असावे असें दिसते.

इदपपकृतिक ग्रंथ लिहिण्यावर कांही काळानें ग्रंथकारानें संगीत-
परिजात पाहिला असावा. त्या ग्रंथांत स्वरस्थानांचा तारिख्या लक्ष्मिनि
केलेला तो सुतासुत पाहून त्याच्या मनांत एकदम नवा प्रकार उत्पन्न
होऊन आपणही तो प्रकार स्वीकारण्याचें त्याचें मनांत आलें असावें.
“ इदपपकारा ” हा ग्रंथ लिहिण्याची सृष्टी त्यास पारिजातानें
झाली असावी, असें आमचें अनुमान आहे. परंतु तेथें एक मोठे इद-
पनाराधनदेवानें पारिजातककाराहून अधिक चांगली केली. दक्षिणे-
कडील अंतराळभार व काकलीनिषाद चांभी योग्यस्थानें ओळखून
त्यांच्याशीं समांतर उत्तरेचे प्यानि म्हणजे जे तीव्रतर म, नि, त्यांची
पोजना स्थानें आल्या इदपपकारांत निर्मवचनें केली. असें केल्यानें
त्यानें उत्तरेच्या लेखकांना दक्षिणेच्या ग्रंथांची परिभाषा समजत नसे,
असें म्हणणाऱ्यांचा आक्षेप दूर केला. किंमतुना दक्षिणेच्या ग्रंथ-
कारांविषयी मोठा आदरच उत्तरेकडे असे, असें प्रतिपादन करणारास
सकळ पुरावा इतर केला. तथा पुराव्याची वस्तुतः कारणी स्थिति
जखरही नसेल, कारण पुंडरिक, भावमड, अक्षोवळ हे सारे प्रथम दक्षिणे-
कडूनच आलेले पंडित नव्हते का ? परंतु तथा पुरावा आज्ञाविचीस स्पष्ट
असलेला दरा असें आम्हांला साटें.

इदपपकशाची ती सुशोभ व मार्मिक रचना पाहून कोणाही
विद्वानास ग्रंथकारासंबंधी मोठा अभिमान साटेल यांत संशय नाही.
मोठ्या सतरा व आठरा या शतकांतल्या लेखकांनीं पाठीन घाबमूर्छना
जातीची व कन्या-गवांची रिकामी भानमड सोडून देऊन अतिसुशोभ
व सरळ “ बेल व झेजजव ” पद्धति स्वीकारण्याचें वसंत केले,
ही आपल्या संगीतइतिहासांत एक अनोळिख मोठे आहे,
असें म्हणजे चुकीचें होणार नाही. बेल्या तीनरो वर्षांत झालेल्या
संगीताच्या उलटापालडीला पाहून सोपी दुसरी पद्धतिच झाली
नव्हती. हारे गावन-गादन एका पद्धतधर्मांत आल्याने व गाव-

कांना यावे वाचविष्णूरांचे सोयीकडे पाहून वामन्याची फारशी ज-
रूर न राहिल्याने " चार व तळमळ राव " ही पद्धति स-
वाजान सुसमंजस व फार सोयीची ठीकच झाली. दक्षिणेकडे
व्यंजकमूर्ति तर ७२ मेल्यांची ती रचना करून कितीतरी
मिशरावांना वर्गीकृत करण्याची सोय करून ठेविली.

एकंदरीत हे दोन ग्रंथ म्हणजे उत्तर पद्धतीच्या आधार-
ग्रंथांपैकी आहेत यांत संशय नाही, व यांच्या प्रकाशनाने गायनविद्येचा
अभ्यास करणारास बराच फायदा होईल अशी आमची
उमेद आहे.

पुणे,
ता. २५/५/८८ }

पंडित वृत्ताश्रेय केशव जोशी.

देवदेवं महादेवं प्रणम्य भरतं तथा ।
 संगीतकौतुकं राज्ञा हृदयेन कथ्यते ॥ १ ॥
 महादेवानरेणेन हृदयेन भीमता ।
 संगीतसारवाक्यं कथ्यते रागसंस्थितिः ॥ २ ॥
 सोमकन्यापानमुर्मूलगरादैश्चाभिषेन च ।
 कियते हृदयेन मयासौ स्वरसंग्रहः ॥ ३ ॥
 बीजायां सर्वरागाणां स्वराणां संस्थितिस्तु या ।
 तस्या वादनवाग्नेयं रागव्यक्तिः प्रजायते ॥ ४ ॥
 तास्तु संस्थितयः मान्यो रागाणां द्वादश स्मृताः ।
 यात्री रागाः प्रगीयन्ते प्राचीना रागपारमैः ॥ ५ ॥
 रागिणी हृदयेन वा हृदयरमेरिता ।
 वक्तुं तदनुरोधेन स्थितिस्तासु प्रयोदशी ॥ ६ ॥

स्वस्वशेषश्रुतिं त्यक्त्वा यदा जगदभ्यर्चयती ।
गीयेते गुणिभिः सर्वैस्तदा तौ कोमलीं मती ॥ ७ ॥
सुखाति मध्यमस्यापि गांधारः मयमां श्रुतिम् ।
यदा तदा जगैरेव तीव्र इत्यभिधीयते ॥ ८ ॥
द्वितीयापि चेदेवं तदा तीव्रतरः स्मृतः ।
तृतीयापि चेदेवं तदा तीव्रतमः स्मृतः ॥ ९ ॥

चतुर्थ्यामपि चेदेवमतितीव्रतमः स्मृतः ।
 अतितीव्रतमो गस्तु सारंगे परिगीयते ॥ १० ॥
 षड्जस्य च निषादधेद् गृह्णाति षड्मां श्रुतिम् ।
 तदा संगीतिभिः सोऽपि तीव्र इत्यभिधीयते ॥ ११ ॥
 द्वितीयापि चेदेवं तदा तीव्रतरः स्मृतः ।
 तृतीयापि चेदेवं तदा तीव्रतमः स्मृतः ॥ १२ ॥
 षड्जस्य द्वे श्रुती गृह्णन् निषादः काकली स्मृतः ।
 तीव्रतरे निषादे च तेषां सैन निचक्षणैः ॥ १३ ॥
 या वृद्धवरमा शोक्ता वृद्धयेष्टेन धीमता ।
 विश्वस्तित्तः श्रुतीभिर्द्वौ गृह्णाति सप्तयोः क्रमात् ॥ १४ ॥
 मृदुसा मृदुपा चारुपा निषयोर्जायते सदा ।
 सप्तयो रिषयोश्चैव तस्यैव ननिषादयोः ॥ १५ ॥
 संवादः कथितो विज्ञैर्मसप्तयोः स्वरयोर्विधः ।

हृदि मंडो गते मध्यो मूर्ध्नि तार इति क्रमात् ॥ १६ ॥
 द्विगुणः पूर्वपूर्वस्मात् स्वरः स्यादुत्तरोत्तरः ।

इति संज्ञापकरणम् ।

अथ स्वरेषु श्रुतिविभागप्रकरणम् ।

हाविशतिस्तु श्रुतयः स्वराणां भागवतः स्मृतः ॥ १७ ॥
 तद्यथा श्रुततां तावत् संगीतांशुषिकारगैः ।
 गीमा कुमुदती मंदा छंदोयत्यस्तु षड्जमाः ॥ १८ ॥
 द्वाचती रंजनी च रतिता रिषये स्थिताः ।
 रौद्री प्रोधा च गांधारे यज्जिह्वाज्य यसारिणी ॥ १९ ॥
 धीलिध मार्जनीत्येताः श्रुतयो मध्यमाभिजाः ।
 किंती रक्ता च संदीपिन्याल्लान्ध्यापि वनमे ॥ २० ॥

मर्दली रोहिणी रम्पेत्येता चैवतसंभवाः ।

उग्रा च शोभिणी च द्वे निषादे वसतः क्षुती ॥ २१ ॥

इति स्वरश्रुतिविभागप्रकरणम् ।

शुद्धाः सप्तस्वरा रम्या वादनीयाः प्रयत्नतः ।

तेन वादनमात्रेण भैरवी आप्यते शुभा ॥ २२ ॥

अन्धे तु भैरवीराने चैवर्त कोमलं विदुः ।

तदश्रुद्धं यतस्तादृहं नार्यं रामोऽनुरञ्जकः ॥ २३ ॥

इति भैरवीसंस्थानम् ।

शुद्धाः सप्तस्वराः कार्या रिषौ तेषु च कोमलौ ।

दोत्री सुराभिणी ज्ञेया ततो गायकनायकैः ॥ २४ ॥

इति दोत्रीसंस्थानम् ।

एवं सति च गांधारी द्वे क्षुती मध्यमस्य चेत् ।

पृच्छाति काकली निः स्यात् कदा गौरी भवत्येते ॥ २५ ॥

इति गौरीसंस्थानम् ।

शुद्धाः सप्तस्वरास्तेषु गांधारी मध्यमस्य चेत् ॥ २६ ॥

पृच्छाति द्वे क्षुती गीता कर्णादी जायते तदा ।

इति कर्णादिसंस्थानम् ।

एवं सति निषादधेत् काकली भवति स्फुरद् ॥ २७ ॥

बीणायां व्यक्तिमाधत्ते केदारी रागिणी तदा ।

इति केदारसंस्थानम् ।

एवं सति च संस्थाने मध्यमः पंचमस्य चेत् ॥ २८ ॥

पृच्छाति द्वे क्षुती राग ईमनो जायते तदा ।

इति ईमनसंस्थानम् ।

एवं सति च गांधारः शुद्धमध्यमतां जनेत् ॥ २९ ॥

अथ ह्रस्वनिपादः क्पात् सारंगो जायते तदा ।

इति सारंगसंस्थानम् ।

धनिषादी च शार्ङ्गस्य कर्णाटस्य गमौ यदि ॥ ३० ॥

भवेतां रागराजन्वो मेघरागः प्रजायते ।

इति मेघसंस्थानम् ।

एवं सति च गौधारस्त्रिश्रुतीर्मध्यमस्य चेत् ॥ ३१ ॥

सृज्यति च निषादीर्ध्वं षट्स्य विश्रुतीर्वदि ।

गडादिश्चनरेक्षेन ह्रस्वेक्षेन धीमता ॥ ३२ ॥

कल्पिता रागिणी रम्पा स्याद्दुदपरमा तदा ।

इति ह्रस्वपरमासंस्थानम् ।

रिषभः कोमलो गस्तु द्वे श्रुती मध्यमस्य चेत् ॥ ३३ ॥

सृज्यति द्वे श्रुती मध्यमस्य निशेषतः ।

धैवतः कोमलो निधः षट्स्य द्वे श्रुती तदा ॥ ३४ ॥

सृज्यति रागिणी रम्पा धनाधीर्जायते तदा ।

इति धनाधीर्ध्वसंस्थानम् ।

सर्वशेषे लेख्याः ।

शुद्धाः सप्त स्वरास्तेषु धैवतः कोमलो भवेत् ॥ ३५ ॥

बीजायां जायते शुद्धा मुखारीसंस्थितिर्यदा ।

इति मुखारीसंस्थानम् ।

ईमनस्वरसंस्थाने निषादप्रथमश्रुतिम् ।

सृज्यति धैवतधैवा पूर्वायाः स्वरसंस्थितिः ॥ ३६ ॥

इति पूर्वोसंस्थानम् ।

अथ टाटप्रकरणे दीपकसंस्थानं लेख्यम् ॥

॥ टाट १३ ॥

एतासु सकला रागा जायन्ते चादनकमा ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रास्ते सुधनुर्विधाः ॥ ३७ ॥

संपूर्णा ब्राह्मणाः मोक्षाः सधियाः पादना मदाः ।
 भौह्मनाः कविता वैद्याः शुद्रास्तदितरे कचिद् ॥ ३८ ॥

इति स्वरजातिप्रकरणम् ।

नीलावरी तथा गेया भैरवीरागिणीस्थितौ ।

एतौ रागौ भैरवीसंस्थाने ।

शेडी च रागिणी कापि स्वस्थितौ सर्व गीयते ॥ ३९ ॥

एव रागः शेडीसंस्थाने ।

गौरीसंस्थितिमध्ये तु येषां संस्थितयो मताः ।

तेषां नामानि कथ्यन्ते क्रमेणैतान्यशेषतः ॥ ४० ॥

मालवः स्याद्गुणमयः श्रीगौरी च विशेषतः ।

पैलीगौरी तथा मोक्षा पदादीगौरिका पुनः ॥

देवीशेडी देवकारो गौरी रागेषु सचमः ।

विवरः स्यान्मूलतानी—धनार्थी च नसेतकः ॥ ४१ ॥

मोरा भैरवरागश्च विभासो रागसचमः ।

रामकरी तथा गेया गुर्जरी बहुली ततः ॥ ४२ ॥

रेवा च भटियाश्च सटरागस्तथोत्तमः ।

मालर्थाः पंचमः किंच जयतर्थाश्च रागिणी ॥ ४३ ॥

आसावरी तथा गेया देवगांधार एव च ।

सिंधीआसावरी गेया गेया गुणकरी तथा ॥ ४४ ॥

एते रागा गौरी संस्थाने ।

कर्णाटस्थितिमध्ये तु येषां संस्थितयो मताः ।

तेषां नामानि कथ्यन्ते श्रुत्वा सप्तोऽवधारय ॥ ४५ ॥

पादवः कानरो रागो देवीविस्त्यातिमगलः ।

दासीभरीकानरश्च संधाद्वी तु रागिणी ॥ ४६ ॥

सोरठः परजो मारु जैजयंती तथापरा ।

ककुभाऽपि च कामोदः कामोदी लोकमोदिनी ॥ ४७ ॥

केदारी रागिनी रम्या गौरः स्यान्वालयकौशिकः ।
हिंदोलः सुधराई स्याद्ददानी रागसत्त्वमः ॥ ४९ ॥
नारेकानरनामा च श्रीरागश्च सुस्वातहः ।

एते रागाः कर्णाटसंस्थाने ।

केदारस्वरसंस्थाने ध्रुतः केदारनाटकः ॥ ५० ॥
जयंतकेदारनामा हृदयेशेन कल्पितः ।
अहीरनाटनामा च गेयो रागस्तथापरः ॥ ५१ ॥
संबावती ततो मेवा शंकराभरणस्तथा ।
विहागरा च ईवीरः श्यामः ध्रुतिमनोहरः ॥ ५२ ॥
छायानाटक भूपाली मेवा भीमपञ्चाशिका ।
पुरियाकेदारकश्च हृदयेशेन कल्पितः ॥ ५३ ॥
कौशिकस्तु तथा गेयो मासुरागो विचलनैः ।

एते रागाः केदारसंस्थाने ।

ईमनस्वरसंस्थाने शुद्धकल्याण ईरितः ॥ ५४ ॥
पुरिया चिदिता लोके जयत्कल्याण एव च ।

एते रागा ईमनसंस्थाने ।

सारंगस्वरसंस्थाने प्रथमा पदमंजरी ॥ ५५ ॥
हंदावनी तथा मेवा सारंगो चटुईसकः ।

एते रागाः सारंगसंस्थाने ।

मेघरागस्य संस्थाने मेघो यल्लार एव च ॥ ५६ ॥
योगिनी बभ्र्यमादिश्च गौडमल्लार एव च ।
देवाभरणरागस्तु हृदयेशेन कल्पितः ॥ ५७ ॥
गौडशाङ्गनरी रागी शुद्धबेल्लावली तथा ।
भल्लरिया तथा मेवा शुद्धसुहृव एव च ॥ ५८ ॥
देवमूडचदेवाली शुद्धनाटकस्तथैव च ।

एते रागा मेघसंस्थाने ।

कथिता हृदयेन या हृदयरमा पुनः ॥ ५९ ॥

एतस्याः स्वरसंस्थाने सैव गेया विचक्षणैः ।

एव रामो हृदयरमासंस्थाने ।

धनाश्रीस्वरसंस्थाने धनाश्री ललितस्तथा ॥ ६० ॥

एतो रामी धनाश्रीसंस्थाने ।

पूर्वायाः स्वरसंस्थाने पूर्वेव परिगीयते ।

एव रामः पूर्वासंस्थाने ।

सर्वेषामप्य रामाणां कियन्ते कमलः स्वराः ।

तेषु सर्वस्वरेष्वायः पद्म एकाभिधीयते ॥

तथाहि । सरिताम्बधानिसाः सनिषाः वमगा रिसौ ।

रोदावरोहयोगेन संपूर्णा भैरवीमता ॥

सरिताम्बधनिस । सनिषवमगरिस ।

इति भैरवी ॥ १ ॥

एवमेव हि संपूर्णा लोल्ला नीलांबरी मता ।

इति नीलांबरी ॥ २ ॥

इति भैरवीसंस्थानान्तरात्मैतरामस्वरकरणानि ।

धनिसारिगमाथैव पद्मो वपमगा रिसौ ॥

निधौ च कथिता विज्ञैः संपूर्णा टोटिका मता ।

धनिसरिताम्बध वपमगरिसनिस ।

इति मार्गटोटी ॥ ३ ॥

इति टोटीसंस्थानान्तरात्मैतरामस्वरकरणम् ।

सरिमाः धनिसाथैव सनिषाः वमगा रिसौ ।

संपूर्णा कथिता गौरी रोदावरोहयोगतः ॥

सरिवमपधनिस । सनिषपधनरिस ।

इति मार्गटोटी ॥ ४ ॥

रिषदाश्च निसौ षड्जो निषदाः षमगा रिस्तौ ।

संपूर्णा नीयते गौरी नौरीभरकृपान्वितैः ॥

रिषपनिस्त सानिधपपगरिस्त ।

इति वैशीगौरी ॥ ५ ॥

गमधाश्च षसौ रोहे रिस्तौ निधौ षसौ मगौ ।

रिस्तौ निसौ स्वररेभिर्माळवः वरिनीयते ॥

गमसधदसरिस्तनिधप षमगरिस्तारिस्त ।

इति माळवः ॥ ६ ॥

रिषदाः सनिधा निध षसौ मधरिगा रिस्तौ ।

सनिधा निषदाः सध श्रीगौरी गीयतामिह ॥

रिषपसनिधनिधप मधरिगरिस्त सनिनिधपस्त ।

इति श्रीगौरी ॥ ७ ॥

षसौ निषपमा मध रिगौ रिस्तौ धनी धनी ।

षड्जश्च स्वरसंपूर्णा चैतीगौरी निगद्यते ॥

षसनिध षमम रिगरि सधनि धनिस ।

इति चैतीगौरी ॥ ८ ॥

सरिस्ता षपमा गध रिमगा रिस्तमाः पनी ।

ससौ निधपमागाश्च रिमौ च गरिस्ता भिस्तौ ॥

संपूर्णा गावकश्चेष्टैः पदारीगौरिका मता ॥

सरिमधपचगरिम गरिस्तमपनिससनिध

षमगरिस्तनिस ।

इति पदारीगौरी ॥ ९ ॥

मरी सरी सनी चध धनिस्ताः सरिगाः षमौ ।

धनिस्ताः सनिधाः पध षमौ रिस्तौ कयात्स्वराः ॥

संगीतसारतत्पदैर्देशीयोद्दी निगद्यते ॥

गरित्तरित्तरिनि धधनिससरि नपमौध निस
सनिधपमगरिस ।

इति देशीयोद्दी ॥ १० ॥

रिपी पसा धसी पगी रिगी रिसी यदा स्वराः ।

भवन्ति सूत्रमीदृक्सादाय देशकारकः ॥

रिधपसपसधनरिगरिस ।

इति देशकारकः ॥ ११ ॥

सरी मरी ससी मथ रिपी मनी मरी च सः ।

गीतः स्वादपरामस्तु कथ्यते रागवेदिभिः ॥

सरिमपस सनिध मगरिस ।

इति गीतः ॥ १२ ॥

रिसी पगी मरी मथ तथा रिसपपाथ सः ।

संगीतार्थैः स्वरैरेभिरीदृक्पक्षिपत्नी मतः ॥

रिसपप गरिगरिस धपस ।

इति विषयः ॥ १३ ॥

गमपाथ निसी रोदे सनिपाः पमगा मनी ।

रिसी च मूलतानी स्वात्सर्गपूर्वैर्ध्व मभासिका ॥

गमपनिस सनिधपमगरिस ।

इति मूलतानीधनार्थीः ॥ १४ ॥

मधी निसी निधपसा गरिसाः स्वरसप्तमाः ।

आयन्ते तेन कथितः संपूर्णोऽयं वसंतकः ॥

मधनिसनिधप मगरिस ।

इति वसंतकः ॥ १५ ॥

रिमपाथ निसी रोदे सनिपा गरिसाम्ततः ।

एतमेव भवेद्गीतरागपातः किल्लीदृक् ॥

सरिमपनिस सनिपपरिस ।

इति गीता ॥ १३ ॥

गमपाः सनिधाः पथ मगोक्तिर रिता वतः ।

भैरवः रामराज्यः संपूर्णः कथितो दुर्धः ॥

नमप सनिधपमगरिस ।

इति भैरवः ॥ १७ ॥

पथी निसी निधपमाः गरिताः कथिताः स्वराः ।

भासमानो विभासोऽसौ संपूर्णो हृदि भासते ॥

पवनिस निधपमगरिस ।

इति विभासः ॥ १८ ॥

गपा धसौ निधी पथ नथी गरितरापृथी ।

मोक्ता रामकरी कापि संपूर्णो रामवेदिभिः ॥

नपधसनिधप गमगरिस ।

इति रामकरी ॥ १९ ॥

गपौ धसौ सधपमा रिताविति मताः स्वराः ।

औदुवस्वरसंस्थाना रागिणी मुर्धनी कृता ॥

नपधस सधपगरिस ।

इति मुर्धनी ॥ २० ॥

गपौ धसौ धनिधपा गरिता रिदिताः स्वराः ।

पारवी गीयते लोकैर्बहुली बहुसंधा ॥

नपधस धनिधपगरिस ।

इति बहुली ॥ २१ ॥

इयमेव पुनः कापि रेचने कथ्यते जनाः ।

धधौ मनी च रिनिता रिता न्यस्तु मस्वरः ॥

भट्टिवाली बीयते म्थैः पाठ्यो रामपारगैः

धधमगरिमिसरिग ।

इति भट्टिवाली ॥ २२ ॥

गमपाथ धर्मी निध पयसा गरिषा मयी ।

रिमगाः सञ्जला मेयः संपूर्णः पदरागकः ॥

गमपाथनिध पयगरि पयगरि सगमपस ।

इति पदरागः ॥ २३ ॥

गमपा निधपाथ निधपाथ गमी तथा ।

मालथी रागिणी रम्या जायते सर्वधौदुधी ॥

गमपनिध सनिधमगस ।

इति मालथीः ॥ २४ ॥

सरिगा मयरा निध मयपा हरिसास्तथा ।

रिमगाः संपूर्णपाथः संपूर्णः पंचमी मताः ॥

सरिगमपाथनिधपाथ गरिस रिगम ।

इति पंचमाः ॥ २५ ॥

गमी पसी निधपथा हरिसाः कथिताः स्वराः ।

संपूर्ण कथिता विद्वन्मन्यवीस्तु रागिणी ॥

गमपसनिधपमगरिस ।

इति जयंतथीः ॥ २६ ॥

ममी पसी निधपथा हरिसाः कथिताः स्वराः ।

आसावरी जनेनेया रागिणी रागफरगीः ॥

मपधस निधपमगरिस ।

इति आसावरी ॥ २७ ॥

ममी पसी निधपथा हरिसाः कथिताः स्वराः ।

देवनाधारनन्मामी कथितो रागसधमः ॥

मपधस निधपमगरिस ।

इति देवनाधारः ॥ २८ ॥

ममी पसी रिसनिधाः पयसा रिसधाः सरी ।

संपूर्ण रागिणी रम्या सिंधीआसावरी मता ॥

ममपस रिसानिव ममगरिसवसरि ।

इति सिंघीभासावरी ॥ २९ ॥

सरी रिमो ममपसाः ससो निधममामरी ।

ससो रिमोरिसा पनेमेवेहुणकरी स्वरैः ॥

सरिरिम ममपसससनिधममरिसससरिमरिस ।

इति गुणकरी ॥ ३० ॥

इति गीतिसंस्थानागतमंतसागस्वरकरणाणि ॥

गमो मगरिसा निध सरिसा रिसगा रिसो ।

ससो ससरिसा निध ससो च सरिसा निधो ॥

पमो ममपमाः पध धनिसा धमिदा ममो ।

गरिसा इति कर्णाद्ये गीतयेत्यति विरामिभिः ॥

ग म म ग रि स नि सा रि स रि स ग रि

स स स स स रि स नि स ।

स स रि स नि ध, प म ध म प म प ध

नि स नि ध नि प म म ग रि स ॥

इति कर्णाटाः ॥ ३१ ॥

सरी गमो धधनिसाः सनिधाः पमवास्तथा ।

गरिसा ॥

इति केराठी ॥ ३२ ॥

गमो धनी ससो निध धमो गसो ततः कमात् ।

रिपदीनाधिचारी द्विदोल औदुपो मतः ॥

ग ध ध नि स स नि ध म ग स ।

इति द्विदोलः ॥ ३३ ॥

गरी गमो धपो धो धो निसो सनी धपो धपो ।

गमो रिसाधिति पूर्णो सुपराई सुरानिधी ॥

स रि म म प ध नि स स नि ध प ध
प म म रि स ।

इति सुधरार्द्रः ॥ ३४ ॥

धसौ रिमौ धमौ धध रिमौ निधपमा धमौ ।
वरिसाः कथितो खेडिरहानो पूर्णतां गतः ॥
ध स रि प म म प म ध नि स नि
ध प म प म न म रि स ।

इति ललाना ॥ ३५ ॥

निधौ निमौ निधपमा धमौ मपधरा ममौ ।
रिसाविनि च संपूर्णो गारेकर्णाट इव्यते ॥
नि ध नि स नि ध प म न म म प ध
प म न रि स ।

इति गारेकर्णाटः ॥ ३६ ॥

रिमौ धनिससा निध धमौ धधरिसा रिमौ ।
धमौ रियरिसाः पूर्णः श्रीरागो रागसचमः ॥
रि म प नि स नि ध प म न रि ग रि
स ध ध रि ग रि स ।

इति श्रीरागः ॥ ३७ ॥

इति कर्णाटसंस्थानान्तर्गतरागस्वरकरणानि ॥

धमौ धसौ निधपमा धरिसा इति सुस्वराः ।
केदारो रागरागन्यः संपूर्णः कथितो धुधैः ॥
ग म प स नि ध प ग म रि स ।

इति केदारः ॥ ३८ ॥

धमौ धनी सनिपमा धरिसा इति च धमात् ।
पादवः सकलैर्विद्धैः केदारनाट उच्यते ॥

ग म प नि स नि प म ग रि स ।

इति केदारनादः ॥ ३९ ॥

गमौ पनी सनी पथ गमौ गमरिसाः सनी ।
सनाभिति च संपूर्णो जयहृक्केदार उच्यते ॥

ग म प नि स नि प म ग म रि
स स नि स म ।

इति जयहृक्केदारः ॥ ४० ॥

गमौ पनी सनी पथ गमौ रिसौ तथा स्वराः ।
अदीरनाटनामासौ पादत्रयः परिकीर्तितः ॥

गमपनिस निपमगरिस ।

इति अदीरनादः ॥ ४१ ॥

गमौ पनी सनिपथा गमौ मरिसगाथ मः ।
संवावती च संपूर्णा कथ्यते गाथचोत्तमैः ॥
गमपनिस निपमगमरिस गम ।

इति संवावती ॥ ४२ ॥

गमौ पनी सनिपथा गमौ रिसौ पनी च सः ।
शंकराभरणो रागः संपूर्णः कथितो बुधैः ॥
गमपनिस निपमगगरिस परिस ।

इति शंकराभरणः ॥ ४३ ॥

गमौ पनी सनिपथा गरिसाः सरिगा गमौ ।
रिसौ निसौ निगदितः पादद्वयोऽसौ विहासरः ॥
गमपनिस निपमगरिस सरिगमगरिस निस ।

इति विहासरः ॥ ४४ ॥

गमौ पनी पनी सौरिः सनिसा रिगथाः पथौ ।
पथौ सरी सनिपथा गमौ गमगमा रिसौ ॥
हमीररागराजन्यः संपूर्णः कथितो बुधैः ॥

गमपनिधनिरिस निरिसरिगमपधमपसरिसनिध
धमप गमग गरिस ।

इति हंसीरा ॥ ४५ ॥

गमौ पमौ निधपमाः पमौ मरी सरी पमौ ।
गमौ च कथितो रागः संपूर्णः इषामनाटकः ॥
गमप सनिधप ममपसरिसरिमपधम ।

इति इषामनाटः ॥ ४६ ॥

गमौ पमौ निधपमा निपौ ममौ मरी च सः ।
संपूर्णः कथ्यते लोकैस्सामानाट इति ध्रुवम् ॥
गमपसनिधपम निधमगगरिस ।

इति लक्ष्मणाटः ॥ ४७ ॥

गमौ पमौ सधपमा रिनी रिसधपा धमौ ।
रिनी रिगरिसाधैव भूपाली कथितौदुषी ॥
गपधससधपसरिमरिस धपधसरिगरिमस ।

इति भूपाली ॥ ४८ ॥

गमौ पमौ ससनिध ममौ रिसनिसास्रथा ।
पादवी भाव्यता भाव्यैर्भक्त्या भीमपलाशिका ॥
गमप निस सनिधम गरिसनिस ।

इति भीमपलाशिका ॥ ४९ ॥

गमौ निमौ निधपमा गमौ रिसाधिति कमाद् ।
पूरियापूर्वकेदारः संपूर्णः कथितो नृपैः ॥
गधनिस निधपमगगरिस ।

इति पूरियाकेदारः ॥ ५० ॥

गमधाः काकली निध सनी निधममा रिनी ।
पादवः कथितः सज्जिः कौशिकः कुशिकत्रिभः ॥
गमपनिस सनिधमगरिस ।

इति कौशिकः ॥ ५१ ॥

गर्भी पत्नी निधपमा गरिाविति च पाद्वः ।
 माहुरागवरो लोकेर्गीयते शुणहुंकिताः ॥
 गमपस निधपमगस ।

इति माह ॥ ५२ ॥

इति केदारसंख्याभक्तार्जुनराजस्वरकरणानि ॥

सरी गर्भी पधनिसा निधी पमी गरी च सः ।
 ईमनो गीयते लोकः सर्वस्वरसमन्वितः ॥
 सरिगमपधनिस निधपमगरिस ।

इति ईमनः ॥ ५३ ॥

गर्भी धर्मी सधपगा रिसाविति च सुस्वराः ।
 औदुबो नायकथेष्टः शुद्धकल्याण उच्यते ॥
 गपधस सधपय रिस ।

इति शुद्धकल्याणः ॥ ५४ ॥

गर्भी निसी निधपमा गरिसा इति च कमान् ।
 पुरिया कथ्यते पूर्वा लोकरंजनराणिणी ॥
 मधनिस निधपमगरिस ।

इति पुरिया ॥ ५५ ॥

गर्भी पत्नी निधपमा गरिसाः सरिगाध सः ।
 सनी सनी च संदूषो जयत्कल्याण उच्यते ॥
 गमपस निधपमगरिस सरिनससनिग ।

इति जयत्कल्याणः ॥ ५६ ॥

इति ईमनसंख्याभक्तार्जुनराजस्वरकरणानि ॥

सरी गयी पधनिस्स निपी पयी गरी च सः ।

संगुर्गः कथितः सर्वैः सारंगो रामसत्तमः ॥

सरिगमपधनिस निधपमगरिस ।

इति सारंगः ॥ ५७ ॥

सरी ययी पयी पथ निस्स सनिपमा रिस्सौ ।

औदुयी कथ्यते लोकैः रागिणी कथ्येजरी ॥

सरि यम पम पनिस सनिपमरिस ।

इति पटमंजरी ॥ ५८ ॥

सरिगा ययगा यथ गरिसौ औदुयी क्रमात् ।

हृदायनीति विज्ञेया विज्ञेर्विज्ञमुत्पायहा ॥

सरिगधप ययनपगरिस ।

इति कृदायनी ॥ ५९ ॥

निस्स निम्स निपरियाः ययी पनिसस्ता निपी ।

मरी निरी स बच्छोज्ज्वा सामंजो हि तदीह्वः ॥

निस निस्स रिम रिम पम पनिस

सनिपम रिनि रिस्स ।

इति सारंगः ॥ ६० ॥

सरीयसौ सपयथा रिपी रिसाविति क्रमात् ।

औदुवस्वरसंपन्नो बटहंसो निनद्यते ॥

सरिपस राययप रिपरिस ।

इति बटहंसः ॥ ६१ ॥

इति सारंगसंस्थानास्तरीतरागस्वरकण्ठानि ॥

सरी यमी ययनिसा रिसी निचयसा यमी ।
 रिसी रिसी निचयसाः यसी येयो हि पादयः ॥
 सरिपम ययनिस रिस निचयम यम
 रिसनिचय मयस ।

इति श्रेष्ठः ॥ ६२ ॥

सरिपयपथा निध सधपा ययमा यमी ।
 रिसा श्रीधवतां पातो मल्लारो रागधुमवः ।
 सरिपम ययनिस यय यय ययम रिस ।

इति मल्लारः ॥ ६३ ॥

यमी यमी सधयसाः यमी निगी रिसी रिसी ।
 रिसी च यनिसा पूर्णा योगिनी योतये धुनि ॥
 ययय निस यय यय गरिगरिस निसय निस ।

इति योगिनी ॥ ६४ ॥

यमी निगी रिसनिपा यमी यमी सनी सरी ।
 यमी यमी निसविषं यययमादिर्मतीदुवी ॥
 ययय निस रिस निप यय गरिस निरीस
 रिमयी निस ।

इति यययमादिः ॥ ६५ ॥

यसी यमी यमी यय रिसी यमी रिमी ततः ।
 यरिसाः पादयो रानो गीटमल्लार उच्यते ॥
 यययय यय ययारि रिमय रिमय रिस ।

इति गीटमल्लारः ॥ ६६ ॥

यमी यसी निचयसा रिसी निसी यमी यमी ।
 रिसी निसी च संपूर्णा देवाभरण उच्यते ॥
 ययय सनिपम गरिस निस यययगरिस निस ।

इति देवाभरणः ॥ ६७ ॥

तमौ पत्नी निधपमा गरिमाः सरिमाः स्वराः ।

संपूर्णो रागरानन्दो गौरसारंग उच्यते ॥

ममपस निधपमगरिस सरिग ।

इति गौरसारंगः ॥ ६८ ॥

तमौ पत्नी संती सध निधमा धपमा गरी ।

सगौ मधपमा मध रिसौ रिसौ निसौ पत्नी ॥

पसाधिति च संपूर्णो नटराजोऽभिधीयते ॥

ममधपसरिम निधप धपम गरी सगमधपमगरिसरिस
रिसधिधपमपस ॥

इति नटः ॥ ६९ ॥

सरी मधौ पधनिसा रिसौ धपमा रिसौ ।

पधौ निसौ च संपूर्णो योक्ता देखावली दुर्धः ॥

सरिगमपधनिस रिस धपम रिस पधनिस ॥

इति देखावली ॥ ७० ॥

सरी गपौ मगौ पध पत्नी निधौ पधौ निधौ ।

पत्नी गरी सरी मध पमौ गपौ तथा स्वराः ॥

अल्लिया कथ्यते लोकैः संपूर्णो गगनेदिभिः ।

सरिगम ममपस निधपधनिधप मगरि सरिगममम ।

इति अल्लिया ॥ ७१ ॥

मपसाः सरिसाः सध सधमा मममा रिसौ ।

रिसगा धपना रिच सरिसाः कथिताः स्वराः ॥

पादयो ज्ञातसंगीतैः शुद्धसूदय उच्यते ॥

मपस सरिस ससधय ममगरिस रिसगमपगरिसरिस ।

इति शुद्धसूदयः ॥ ७२ ॥

समवा सनिसा निध धपमा गरिसास्तथा ।

संगीतयैः स संपूर्णो देशीसूदय उच्यते ॥

इति देशीसूदयः ॥ ७३ ॥

रिमौ पमौ सधमपाः सरिमपरिसास्तथा ।
 देशास्तौ हि विधेयेन पाठ्यः कथितो दुर्यः ॥
 रिगमपसं धपमप रिगगरिस ।

इति देशाणां ॥ ७४ ॥

सरी गमौ धपनिसाः सनिधाः सनिपा मपौ ।
 रिमौ मपौ निधमपाः सनिसा रिरिसा रिगौ ॥
 मगौ रिसमपा गध रिसौ निधेनि सुस्वराः ।
 कथ्यते शुद्धगीतैः संपूर्णः शुद्धनाटकः ॥
 सरिगमपधनिस सनिपम निधमगरिममपनिप
 मसानिस रिगम गरिस धमगरिसनि ॥

इति शुद्धनाटः ॥ ७५ ॥

इति मेघसेखानान्तर्गतरागस्वरकरणानि ।

समौ धमौ धपमपा रिसौ पसौ सरी मसौ ।
 रिसौ मगरिसाः दूर्णः सा हृदयरमा मता ॥
 सधनमधप मगरिस पसुतरि मसरिस मगरिस ।
 इति हृदयरमासंख्यानान्तर्गतरागस्वरकरणम् ॥ ७६ ॥

गमौ वसौ निधमपा पमौ मगरिसा रिमौ ।
 निधौ निसौ च संपूर्णो धनाधीर्धमिता मता ॥
 गम वस निधपमप धमगरि, गरिस निधनि, स ।
 इति धनाधीः ॥ ७७ ॥
 गमपा धनिसा निध धमपा गरिसास्तथा ।
 दूर्णो माधुर्यवल्लितो ललितः कलितो दुर्यः ॥
 गमपधनिस निधमपगरिस ।

इति ललितः ॥ ७८ ॥

इति धनाधीशेख्यानान्तर्गतरागस्वरकरणानि ।

अपूर्वा रागिणी पूर्वा संपूर्णा गीषते बुधः ।
सनिधय पपमगरिस ।

इति पूर्वा ॥ ७९ ॥

इति पूर्वा संस्थानान्तर्गतरागस्वरकरणम्

धसी रिमपधाः सध सनिधाः पममा रिसौ ।
संपूर्णा गीषते लोकेर्मुखादी मार्गेरागिणी ॥
पसरिमपधस सनिधय मगरिस ।

इति मुखारी ॥ ८० ॥

इति मुखारी संस्थानान्तर्गतरागस्वरकरणम् ।

ठाठ १२; दीपकसारितः ।

सर्व संगीतशान्त्राणां सारमाकृष्य निर्मितम् ।
अनुज्ञाशमिर्द विद्वैरग्यदग्यव विस्तरम् ॥

इति देशीरागस्वरकरणप्रकरणं संपूर्णम् ॥

इति महादेशानरेशधीहृदयमाहिविरचितं
हृदयकौतुकं समाप्तम् ।

श्रीः । श्रीरस्तु । कल्याणमस्तु ।

॥ श्री ॥

श्री इक्ष्वारारामदेवविरचितंभो ।

१ हृदयकौतुकम् ।

२ हृदयप्रकाशः ।

प्रकाशकः

मालचन्द्र सीताराम शुक्लधनकर एन्. ए. एल्. एल्. बी.

सन् १८८०-८१-८२-८३-८४-८५-८६-८७-८८-८९-९०-९१-९२-९३-९४-९५-९६-९७-९८-९९-१९००

(कर्तृभवनार्थं लघुलिपि मंडल,)

। श्रीः ।

हृदयनारायणदेवविरचितम्

हृदयकौतुकम् ।

एकतुस्तकम्

गुण्यपत्तनकसर्पकितवृत्ताश्रयकेदाकलीधौल्यविधन

यस्यामति संशोधितम् ।

तथा

भालचन्द्रशर्मणा

आर्यभट्टास्यमुद्रालये मुद्राश्रयैरंकयितम्

प्राकान्त्ये नीतम् । ३

शकः १८८० २८८० सन् १९१४

(सर्वेभिरागः स्यात्तत्त्वज्ञानम्)

अस्मिन् ग्रन्थस्य सुदृढे पट्टनमधेशितं सत्सकलमपि
 श्रीमन्महोदयसुपराजमहाशयैः 'सर के. नरसिंह--
 राज बडियार जी. सी. आपु. ई. '
 इति सक्षणांकितैः परमो-
 दासपरिवेष्टाणि ।

Printed at the Arya-Bhawan Press, Feroz,
 by Anant Vinayak Patwardhan,

AND

Published by Shalchandra Sitaram Sukhachar, M. A. B. S.
 at 2 Malabar Hill, Bombay.

प्रस्तावना.

“ हिंदुस्थानी संगीत ” चरुमणि ” ग्रंथ लिहिणारानें आपल्या रुपाणि विविचन करताना हिक्कलिकानीं वाचीन संगीतरत्नाकरप्रकाशीत उतांरे येउन प्रत्येक रामासंबंधी जुने ग्रंथकार कावकाव म्हणतात, हे संगीतवाद्या सुस्पष्ट प्रपन्न केला आहे, हे त्या ग्रंथाच्या कावकांत सिद्धि-यव आहे. वाचीन असें संगीत नव सांगत त्या रामाचे स्वरूप कसे आहे हे तो उदाहरणांतून सांगत येला आहे. त्या त्याच्या आधार-ग्रंथाच्या नकला प्रकाशानें शिळवून ते ग्रंथ प्रसिद्ध करण्याचें काम हल्ली सुरू आहे. प्रस्तुतचे हृदयकीतुक व हृदयवक्ता हे ग्रंथ त्याच वाचीन ग्रंथमालिकेवरील आहेत; संगीतरत्नाकर, संगीतवर्णन, स्वर-लक्षणादिपि, राममाता, सदावर्चस्वीय, अष्टावराततालनिरूपण, रागलक्षण, चत्वारिंशत्तालरागलक्षण, सारसूत वगैरे छानसे मेलेच आहेत.

हृदयकीतुक व हृदयवक्ता हे ग्रंथ “महादेशाधिप हृदयनारायण-इव” यांनी लिहिले असें ग्रंथाच्या शेवटी म्हणलें आहे. पुराणवस्तु-शोधकांच्या मतांनी असें समजलें कीं “ महादेश ” हा शीत जयल-पुराणेनंतीचा अस्त्रवा. जयलपुराणवस्तु महा काव्याचें पद वाचीन एक लहानसें मान अनुमदी आहे. हृदयनारायणदेव हा राजा विक्रमसंवत् १०९४ (इ. स. १६६७) च्या सुमारास झाला असावा, असें पुराण-वस्तुशोधकांकडून आम्हांस समजलें.

हृदयकीतुक व हृदयवक्ता हे ग्रंथ लहान आहेत, परंतु आपल्या उभारेच्या संगीताला इतिहासदृष्टीनें पारंगत म्हणवाचे आहेत. या ग्रंथाच्या हस्तलिखित नकला विकानेरच्या तयवरील आहेत. त्या नकला आम्हांत डॉ. निचु सीताराम मुकुधनकर M. A. ६० बी० टु० ४०

Pl. D. बौद्धा मण्डल वाहण्याचा सुयोग आज्ञा म्हणून आम्ही त्या गुरुस्थाने चार आचारी आहो.

या दोन लहानशा ग्रंथांत काही कोटी लुप्ताने ऐवण्यासारक्या आहेत. त्या अर्थाने हे ग्रंथ आपल्या उभरकडीलपद्धतीच्या आधार-दोषांनी अत्यन्ताने त्यांचा शुद्धस्वरूप आख्या अर्थाचीन "काही" राखला आहे. स्थापनार्थी ग्रंथकाराने उभरकडे प्रचलित असलेल्या तीन कोमल रंगी लहान्या उपयोग आपले मेल व राम लोकांना केला आहे. राम वर म्हणजेच सादे पापय ज्ञानां तेच आहेत. अत्यंत, आज्ञां घेण्यांना दोनही वर्षे होऊन येण्यामुळे रामनिघम काही घनार्थाने बदलण्याचा संभव होताच तथापि अनेक राजांचे मेल आपल्या आज्ञांच्या त्यांच्या स्वक-पांना बरेच जवळ आहेत.

आमचे मत आहे की, ग्रंथकाराने हृदयपरिष्कार हा ग्रंथ प्रथम लिहिला असावा. व त्याचिही स्थाने पंडितलोचनाचा "रामतरंगिणी" ग्रंथ पाहिला असावा. स्वराज्याय ग्रंथकाराने बहुतेक लोकां त्यांच्याच वेगळेला विस्तरी.

रामतरंगिणीने मेल कोठे कोठे वाचकांचे संख्यांत पाहण्यानेही होते तेथे ग्रंथकाराने आपल्या भाषेने अधिक स्पष्ट केले. हृदयनारायण-देवाने तीव्रतम व, नि, दाखल करण्याकरिता हृदयवत्ता हा एक पाठ नवा दाखल केला. दक्षिणेचे काही ग्रंथकार तीव्रतम स्थानांचे स्वर आपल्या राजवर्णनांत मान्य असत व ते स्वर आपल्या उभरकडेहि योग्य कारणात घेतां घाले, म्हणून त्याने कसे केले असत. ग्रंथकाराच्या मण्डल दक्षिणेच्या निदान् लेखकांपैकी आदर होता असे विस्तरे, व लक्ष्य घाण्या देशांत वर स्वरूपाने धारण्य होते, वर भिल्लवर्मापाशी उत्पन्न होण्याने वैरुध्दमज उशीर कमाजाल कां राहण्या, असेहि त्याला वाटतें असावे असे विस्तरे.

इक्षुपकौतुक बंध लिङ्गिन्वावर कांहीं काळानें ग्रंथकारानें संवीत-
परिजात सादिला असावा. त्या बंधांत स्वररचानांचा तारेच्या लयींनि
केलेला तो सुळाका वाहून त्याच्या घनांत एकत्रच नवा वकला उत्पन्न
होऊन आपणही तो वकार स्वीकारण्याचें त्याचें घनांत आहें असावें.
“ इक्षुपकावा ” हा बंध लिङ्गिन्वाची स्फूर्ती स्वतः पारिजातानें
झाली असावी, असें आमचे अनुमान आहे. परंतु तेथें एक मोठे इक्षु-
पकाग्रपगवेधानें पारिजातककाराहून अधिक चांगली गेली. दक्षिणे-
कडील अंतरांधार व काकलीनिपाव् चाची योग्यस्थाने ओळखून
त्यांच्याशीं घनांतर उचरेचे ज्याने म्हणजे जे तदंतर ग, नि, त्यांची
भोजना त्यानें आपला इक्षुपकाशांत निर्मलपणें केली. असें केल्यानें
त्यानें उचरेच्या लेखकांच्या दक्षिणेच्या बंधांची परिभाषा समजत नसे,
असें म्हणणाऱ्यांचा आशय दूर केला. किंबहुना दक्षिणेच्या बंध-
कारांपेक्षा मोठा आश्चर्य उचरेकडे असे, असें यतिवाचन करणारांत
कवळ पुरावा इतर केला. तथा पुराण्याची वस्तुतः फारशी त्यावेळीं
जमनाही नसेल, कारण पुंडरिक, भागवत, अहोबल हे सारे प्रथम दक्षिणे-
कवूनच आलेले पंडित नव्हते का ? परंतु तथा पुरावा आजमितीस नव
अकलेला बरा असें आम्हांला वाटतें.

इक्षुपकावाची ही सुवीत व मार्मिक रचना पाहून कोणाही
विद्वानास ग्रंथकारासंबंधी मोठा अधिमान राहिल यांत संशय नाही.
मोठा कवरा व आठरा या शतकांतल्या लेखकांनीं याचीच ग्राममूर्तेना
ज्यातीची व कल्याण-गंधांची रिकामी मानगड सोडून देऊन अतिमुबोध
व सरळ “ वेळ व ेळबन्ध ” पद्धति स्वीकारण्याचें प्रसन्न केले,
ही आपल्या संवीतदक्षिणांत एक अमोघिक मोड आहे,
असें म्हणजे पुकीचें होणार नाही. येत्या तीनशे वर्षांत झालेल्या
संगीताच्या उत्तरापाळरीला पाहून सोपी दुसरी पद्धतिच झाली
नसवी. कांय गावन-वादन एका पद्धतीपासून आल्यानें व गाव-

क्रीडा बाधें नाजमिळारोंचे सोपीकडे पाहून काम्यांची कारखी न-
कर न राहिल्याने “ धाव व तय्यप राम ” ही पद्धति स-
माजाला सुचवेलस व फल सोपीची ठीकच झाली. वृक्षिणेकडे
न्येकठमळनिं तर ७२ वेळांची ती रचना करून फिलिपरी
मिथरामांना वर्गकृत करपाची सोय करून ठेविली.

एकंदरीत हे दोन संघ म्हणजे जबर पद्धतीच्या आधार-
धर्मावैकी आहेत यांत संशय नाही, व यांच्या प्रकाराने मानवविक्षेपा
अन्वयास करणारास परास कायदा होईल अशी आशची
अमेव आहे.

पुणे,
ता. २२/५/२८ }

पंडित दत्तात्रेय केशव जोशी.

हृदयकौतुकम् ।

— श्रीमान्देवताचरणारविदाभ्यां नमः ।

देवदेवं महादेवं जगन्मयं भारतं तथा ।
 संगीतकौतुकं रागा इत्येकेन कथ्यते ॥ १ ॥
 महादेवमरेकेन हृदयेकेन धीमता ।
 संगीतसारमाकृत्य कथ्यते रागसंस्मृतिः ॥ २ ॥
 सोमकल्पाननुमूर्च्छगदादेशाभिधेयं च ।
 किमपि हृदयेकेन कथ्यते स्वरसंग्रहः ॥ ३ ॥
 धीमान् सर्वरागाणां स्वराणां संस्थितिरस्तु या ।
 तस्या सादनमात्रेण रागव्यक्तिः प्रजायते ॥ ४ ॥
 नास्तु संस्थितयः प्राग्गो रागाणां हादयः स्मृताः ।
 याभी रागाः प्रगीयन्ते बाभीना रागपारमैः ॥ ५ ॥
 रागिणी हृदयेकेन या हृदयसंस्मृतिः ।
 उक्ता तदनुगोणेन स्थितिस्तासु अपोदनी ॥ ६ ॥

स्वरनक्षेत्रभृतिं त्यक्त्वा यदा काचमवैकली ।
 गीयते शुचिभिः सर्वैस्तदा तौ कोमलौ बलौ ॥ ७ ॥
 पृच्छाति मध्यमस्पर्शे वाधारः मधुरां धुनिम् ।
 यदा तदा जनैरेव तीव्र इत्यपिपीयते ॥ ८ ॥
 द्वितीयापि चेदेवं तदा तीव्रतरः स्मृतः ।
 तृतीयापि चेदेवं तदा तीव्रतमः स्मृतः ॥ ९ ॥

चतुर्ध्यामपि चेदेवं तृतीयः स्तुतः ।
 अविनीतमो वस्तु सारणे परिणीयते ॥ १० ॥
 पद्मस्य च निपादयेद् एहादि मयमां क्षुतिम् ।
 तदा संगीतिभिः सोऽपि तीव्र इत्यभिधीयते ॥ ११ ॥
 द्वितीयामपि चेदेवं तदा तीव्रतरः स्तुतः ।
 तृतीयामपि चेदेवं तदा तीव्रतमः स्तुतः ॥ १२ ॥
 पद्मस्य द्वे क्षुती वृक्षन् निपादः शाकली स्तुतः ।
 तीव्रतरे निपादे च गेषा सैव विचक्षणैः ॥ १३ ॥
 पा हृदयरमा योक्ता हृदयेन धीवता ।
 निष्प्रसिद्धः क्षुतीर्निर्घो वृक्षालि सप्तयोः क्रमात् ॥ १४ ॥
 मृदुला मृदुला चारुणा विमयोर्जायते सदा ।
 सप्तयो विधयोर्वैव तथैव यानिपादयोः ॥ १५ ॥
 संवादः कश्चिदो विद्वैर्मसप्तयोः स्वरयोभिः ।

इति पंडो गले बभ्यो मूर्ध्नि तार इति क्रमात् ॥ १६ ॥
 द्विगुणः पूर्वपूर्वस्मात् स्वरः स्यादुच्यतेऽनरः ।

इति लंकाप्रकरणम् ।

अथ स्वरेषु क्षुतिविभागप्रकरणम् ।

क्षान्तिविस्तु क्षुतयः स्वराणां भागशः स्तुतः ॥ १७ ॥
 तत्रथा श्रुततां तात् स्त्रीतांषुविपारगैः ।
 सीमा वृद्धती पंडा संदीवरवस्तु पद्मगाः ॥ १८ ॥
 द्वापवती रंजनी च इतिहा रिपये रिपताः ।
 रीदी कोषा च गांधारे वक्षिकाऽप्य मसारिणी ॥ १९ ॥
 शीतिश्च मार्जनीत्येताः क्षुतयो मध्यमाधिताः ।
 क्षिती रक्ता च संदीपिन्दाऽक्षतिन्त्यपि पंचमे ॥ २० ॥

मर्दनी रोहिणी रम्पेरवेता पैवतसंशयाः ।

वज्रा च सोभिनी च द्वे विपादे वसतः क्षुती ॥ २१ ॥

इति स्वराश्रुतिविनायककरणम् ।

श्रुदाः सप्तस्वरा रम्पा वादनीयाः मध्यमस्तः ।

तेन वादकमात्रेण बैरवी जायते शुभा ॥ २२ ॥

अन्ये तु बैरवीराने पैवतं कोपलं विदुः ।

तदश्रुदं पतस्तादृक् नार्यं रागोऽमुरंजकः ॥ २३ ॥

इति बैरवीसंस्थानम् ।

श्रुदाः सप्तस्वराः वज्रा रिपी तेषु च कोपली ।

दोही सुरागिणी द्वेया तयो गायकनायकैः ॥ २४ ॥

इति दोहीसंस्थानम् ।

एवं सति च गांधारी द्वे क्षुती मध्यमस्य चेत् ।

श्रुदाणि काफली निः स्वात् तदा गौरी प्रकीर्ते ॥ २५ ॥

इति गौरीसंस्थानम् ।

श्रुदाः सप्तस्वरास्तेषु गांधारी मध्यमस्य चेत् ॥ २६ ॥

श्रुदाणि द्वे क्षुती गीता कर्णादी जायते तदा ।

इति कर्णादीसंस्थानम् ।

एवं सति विपादधेत् काफली भवति स्फुटम् ॥ २७ ॥

बीणायां व्यक्तिमात्रेण केदारी रागिनी तदा ।

इति केदारसंस्थानम् ।

एवं सति च संस्थाने मध्यमः पैवमस्य चेत् ॥ २८ ॥

श्रुदाणि द्वे क्षुती राग ईमनो जायते तदा ।

इति ईमनसंस्थानम् ।

एवं सति च गांधारः श्रुद्धमध्यमतां जनेत् ॥ २९ ॥

अथ शुद्धनिषादः स्पांद् सारंगो जायते तदा ।

इति सारंगसंस्थानम् ।

धनिषादो च शार्ङ्गस्य कर्णाटस्य तमो यदि ॥ ३० ॥

भवेत्तां रागराजस्यो मेघरागः प्रजायते ।

इति मेघसंस्थानम् ।

द्वयं तानि च गांधारसिञ्जुतीर्मध्यमस्य चेत् ॥ ३१ ॥

सृष्टानि च निषादोऽपि पद्मस्य निञ्जुतीर्यदि ।

गतादेकनरोधेन हृदयेधेन धीमता ॥ ३२ ॥

कश्चिन्ना रागिणी रम्भा स्याद्दृढपरमा तदा ।

इति हृदयपरमासंस्थानम् ।

विषमः कोमलो गच्छद् द्वे क्षुती मध्यमस्य चेत् ॥ ३३ ॥

सृष्टानि द्वे क्षुती मध्व पंचमस्य विशेषतः ।

पैवतः कोमलो निध्व पद्मस्य द्वे क्षुती तदा ॥ ३४ ॥

सृष्टानि रागिणी रम्भा भवाभीर्जायते तदा ।

इति भवाभीसंस्थानम् ।

सर्वशेषे लेख्याः ।

शुद्धाः सप्त स्वरास्तेषु पैवतः कोमलो भवेत् ॥ ३५ ॥

वीणायां जायते शुद्धा मुसारीसंस्थितिरतदा ।

इति मुसारीसंस्थानम् ।

ईमनस्वरसंस्थाने निषादप्रथमश्रुतिम् ।

सृष्टानि पैवतधैषा पूर्वायाः स्वरसंस्थितिः ॥ ३६ ॥

इति पूर्वासंस्थानम् ।

अथ डाढप्रकरणे दीपकसंस्थानं लेख्यम् ॥

॥ डाक १३ ॥

एतासु सफला रागा ज्ञायन्ते वादनकम्पा ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रास्ते सुधनुर्विधाः ॥ ३७ ॥

संपूर्णा ब्राह्मणाः शोक्ताः सविपाः पादपा मनाः ।

औदुवाः कविता वैद्याः शूद्रास्तदितरे कचिन् ॥ ३८ ॥

इति स्वयंजातिप्रकरणम् ।

बीजावरी सदा गेया भैरवीशशिषीस्थितौ ।

पत्नी पानी कैरवीसंस्थाने ।

दोही च शशिषी कापि स्वस्थितौ सैव नीयते ॥ ३९ ॥

एव राजा दोहीसंस्थाने ।

गौरीसंस्थितिमध्ये तु येषां संस्थितयो मनाः ।

तेषां नामानि कथ्यन्ते कर्मण्युत्पन्नशेषतः ॥ ४० ॥

मालवाः स्वाङ्गुलमयः श्रीगौरी च विशेषतः ।

पैतीगौरी तथा शोक्ता पद्माङ्गीरिका पुनः ॥

देवीदोही देवकारो गौरी रामेणु सत्तमः ।

शिवः स्यान्मूलतानी-धनाश्रीश्च वसन्तकः ॥ ४१ ॥

गौरा भैरवराजश्च विभासो राजसत्तमः ।

रामकरी तथा गेया गुर्जरी बहुली ततः ॥ ४२ ॥

रेवा च भट्टियालश्च स्वयंराजसत्तमः ।

मालवीः पंचमः किंच जयतश्रीश्च शशिषी ॥ ४३ ॥

आसावरी तथा गेया देवनाथार एव च ।

सिंधीआसावरी मेवा मेवा गुणकरी तथा ॥ ४४ ॥

एते राजा गौरी संस्थाने ।

कर्णाटस्थितिमध्ये तु येषां संस्थितयो मनाः ।

तेषां नामानि कथ्यन्ते धृत्वा सप्तोज्ज्वधारण ॥ ४५ ॥

पादवाः कानरो रामो देवीविरुद्धानिमायतः ।

कानीश्वरीकानरश्च खंडाची तु शशिषी ॥ ४६ ॥

सौरजः वरंजो मारु भैरवसंती तथापरा ।

ककुभाजपि च कामोदः कामोदी लोकमोदिनी ॥ ४७ ॥

केदारी रागिणी रम्या गौरः स्वान्माळकौशिकः ।
 हिरोलः सुषार्द स्याद्वानी रागसंज्ञमः ॥ ४९ ॥
 नारैभानरनामा च श्रीरायथ सुखावहः ।

एते रागाः कर्णाटसंस्थाने ।

केदारस्वरसंस्थाने शुद्धः केदारनाटकः ॥ ५० ॥
 नरसंकेदारनामा हृदयेशेन कल्पितः ।
 अहीरनाटनामा च मेघो रागसंज्ञावरः ॥ ५१ ॥
 खंकावली ततो मेघा संकराभरणस्तथा ।
 बिहागरा च ईमीरः श्यामः श्रुतिमनोहरः ॥ ५२ ॥
 छायानाटक भूपाली मेघा भीमफलाश्रिका ।
 पूरिषकेदारकथ हृदयेशेन कल्पितः ॥ ५३ ॥
 कौशिकस्तु तथा मेघो मारुतागो विचक्षणैः ।

एते रागाः केदारसंस्थाने ।

ईमनस्वरसंस्थाने शुद्धकल्पाण ईरितः ॥ ५४ ॥
 पूरिषा विदिता लोके जयन्तल्पाण एव च ।

एते रागा ईमनसंस्थाने ।

सारंगस्वरसंस्थाने यथमा पद्मजिरी ॥ ५५ ॥
 हंदावली तथा मेघा सावली वदईसकः ।

एते रागाः सारंगसंस्थाने ।

मेघरागस्य संस्थाने मेघो महार एव च ॥ ५६ ॥
 योगिनी मध्यमादिभ्य गौडमहार एव च ।
 देवाभरणरागस्तु हृदयेशेन कल्पितः ॥ ५७ ॥
 गौडशार्ङ्गनदी रागौ शुद्धपेलावली तथा ।
 अलक्षिया तथा मेघा शुद्धसह्य एव च ॥ ५८ ॥
 देशसूत्रभेदास्त्री शुद्धभाटस्तथैव च ।

एते रागा मेघसंस्थाने ।

कलिता हृदयेकेन वा हृदयरथा पुनः ॥ ५९ ॥

एतस्याः स्वरसंस्थाने सौव गेया विचक्षणैः ।

एष रागो हृदयरमासंस्थाने ।

धनाश्रीस्वरसंस्थाने धनाश्री ललितस्तथा ॥ ६० ॥

एतौ रागौ धनाश्रीसंस्थाने ।

पूर्वायाः स्वरसंस्थाने पूर्वैव परिगीयते ।

एष रागः पूर्वासंस्थाने ।

सर्वेषामथ रागाणां कियन्ते कमलः स्वराः ।

तेषु सर्वस्वमेवाद्यः पट्टन एताभिधीयते ॥

नवाह्रि । सरिगान्नयानिस्तः सनिधाः पमगा रिसौ ।

रोहावरोहयोगेन संपूर्णा भैरवीमता ॥

सरिगान्नयानिस्तः सनिधपमगरिस्तः ।

इति भैरवी ॥ १ ॥

एवमेव हि संपूर्णा स्वेत्या नीलांबरी मता ।

इति नीलांबरी ॥ २ ॥

इति भैरवीसंस्थानान्तर्गतरागस्वरकरणाणि ।

धनिसारिगमाभैव पथौ धपमता रिसौ ॥

निधौ च कथिता विज्ञैः संपूर्णा टोटिका मता ।

धनिसरिगमपथ धपमगरिस्तनिस ।

इति सार्वटोद्री ॥ ३ ॥

इति टोट्रीसंस्थानान्तर्गतरागस्वरकरणांम् ।

सरिमाः पनिसार्धैव सनिधाः पमगा रिसौ ।

संपूर्णा कथिता गौरी रोहावरोहयोगतः ॥

सरिगमपथनिस । सनिधपमगरिस्तः ।

इति सार्वगौरी ॥ ४ ॥

रिमपाश्च निस्सौ पद्मो निषयाः वमसा रिस्सौ ।

संपूर्णा गीयते गौरी गौरीश्वरकृपाविवरैः ॥

रिमपनिस्सा सानिधपमगरिस्सा ।

इति देवतीगौरी ॥ ५ ॥

समपाश्च पस्सौ रोहे रिस्सौ निधौ पस्सौ वमौ ।

रिस्सौ निस्सौ स्वरैरेभिर्मात्मनः परिशीयते ॥

गमसधपसरिस्सनिधश्च समगरिस्सनिस्सा ।

इति मालवः ॥ ६ ॥

रिषयाः सनिधा निधश्च धनौ वमरिगा रिस्सौ ।

सनिधा निषयाः सञ्च श्रीगौरी वीर्याभिः ॥

रिमपसनिधनिधश्च वमरिगरिस्सा सनिनिधपस ।

इति धीमती ॥ ७ ॥

पस्सौ निधपसा पश्च रिगौ निस्सौ धनी धनी ।

पद्मश्च स्वरसंपूर्णा नैनीताीरी निगद्यते ॥

पसनिध वमम रिगरि सपनि धनिस्सा ।

इति वैष्णवीगौरी ॥ ८ ॥

सरिमा धपसा गश्च रिमगा रिस्समाः धनी ।

सस्सौ निधपमानाश्च रिस्सौ च वरिगा निस्सौ ॥

संपूर्णा गावकश्रेष्ठैः वहारीगौरिका यता ॥

सरिपश्चपमगरिम गरिस्सश्चधनिस्सनिध

पमगरिस्सनिस्सा ।

इति वहारीगौरी ॥ ९ ॥

वरी सरी सनी पश्च धनिस्साः सरिमाः पमौ ।

धनिस्साः सनिधाः पश्च पमौ रिस्सौ ज्वाल्म्वराः ॥

संगीतसारवत्तद्वैदेहीदोही निगद्यते ॥
गरितगरितानि प्रथमिसतरि गपमौध निम
सनिधपमगरिस ।

इति देसीदोही ॥ १० ॥

रिपी यत्ता धसी पर्गा रिगी रिसौ कदा स्वराः ।
भवन्ति नूतमौढवस्तवाव देशकारकाः ॥
रिपधसधसपगरिगरिस ।

इति देशकारकाः ॥ ११ ॥

सरी मरी सरी सध निर्वा मरी मरी उ सः ।
मौढः साहवरागस्तु कथ्यते रागवेदिभिः ॥
सरिचवस सनिध मगगरिस ।

इति मौढः ॥ १२ ॥

रिसौ यपौ मरी नध तथा रिसपपाथ सः ।
संगीतद्वैः स्वरैर्देहिरीहुवस्त्रिधनी मतः ॥
रिसपध गरिगरिस धपस ।

इति त्रिवणः ॥ १३ ॥

यमपाथ निसौ रोहे सनिधाः यमया मरी ।
रिसौ य मूलतानी स्यात्तत्पूर्वेष्वं प्रभाषिका ॥
यमपनिस सनिधयमयमगरिस ।

इति मूलतानीधनाधोः ॥ १४ ॥

मपी निसौ निधपमा गरिसाः स्वरसत्तमाः ।
जायन्ते तेन कवितः संपूर्णोऽयं वसंतकः ॥
मधनिसनिधय वगरिस ।

इति वसंतकः ॥ १५ ॥

रिपपाथ निसौ रोहे सनिधा मरिसास्ततः ।
एवमेव भवेद्गीरागाराजः किलीहुवः ॥

सरिषपनिष सनिषपरिस ।

इति नीरवः ॥ १५ ॥

नमपाः सनिषाः पथ मनीकिल रिता ततः ।

मैरवाः रामराजन्वः संतूर्णः सधितो युर्थः ॥

गमप सनिषपमरिस ।

इति मैरवाः ॥ १७ ॥

पपी नितौ निषपमाः गरिषाः पथितः स्वराः ।

भासमानो विभासोऽर्था संतूर्णो भुवि भासते ॥

उधनिस निषपमरिस ।

इति विनताः ॥ १८ ॥

गपा पसी निषी पथ मनी गरिषांतुती ।

शोका रामकरी कापि संतूर्णो आयवेदिधिः ॥

नपपसनिषप गमरिस ।

इति रामकरी ॥ १९ ॥

गपी पसी सपपमा रितागिनि मपाः स्वराः ।

औदुषस्परसेस्थाना गणिपी युर्नरी कुना ॥

नपपस सपपमरिस ।

इति युर्नरी ॥ २० ॥

गपी पसी धनिषपा गरिषा विदिनाः स्वराः ।

पादपी गीपते सोदैर्बहुन्ती बहुसंमदा ॥

गपपस धनिषपमरिस ।

इति बहुली ॥ २१ ॥

इवमेव पुनः कापि देवेनि कथ्यन्ते जनेः ।

पपी मनी च रिनिषा विदिनाः स्वराः ॥

भट्टियालो गीपते लोकेः पादपी रामपारमीः

धपपमरिसरिस ।

इति भट्टियाला ॥ २२ ॥

ममपथं ययौ निधं ययमा गरिषा मयी ।
 रिमगाः सारता मेपः संपूर्णः पटरागकः ॥
 ममपथपरिधं पमगरि यमगरि सगमपस ।

इति पटरागः ॥ २३ ॥

ममपथं निधं ययौ निपमपथं मयी यया ।
 मालाध्वी ययौ ययौ ययौ ययौ ययौ ॥
 ममपथं ययौ ययौ ययौ ययौ ययौ ॥

इति मालाध्वीः ॥ २४ ॥

सरिता ममपथं निधं ययमा गरिषास्तथा ।
 रिमगाः सारता मेपः संपूर्णः पंचमो यतः ॥
 सरिता ममपथं निधं ययमा गरिषा रिमगा ।

इति पंचमः ॥ २५ ॥

मयी ययौ रिमगाः गरिषाः कथिताः स्वराः ।
 संपूर्णः ययौ ययौ ययौ ययौ ययौ ॥
 ममपथं निधं ययमा गरिषा ।

इति ययौययौः ॥ २६ ॥

मयी ययौ रिमगाः गरिषाः कथिताः स्वराः ।
 आसाधरी ययौ ययौ ययौ ययौ ययौ ॥
 ममपथं निधं ययमा गरिषा ।

इति आसाधरी ॥ २७ ॥

मयी ययौ रिमगाः गरिषाः कथिताः स्वराः ।
 देवगांधारी ययौ ययौ ययौ ययौ ययौ ॥
 ममपथं निधं ययमा गरिषा ।

इति देवगांधारी ॥ २८ ॥

मयी ययौ रिमगाः गरिषाः कथिताः स्वराः ।
 संपूर्णः ययौ ययौ ययौ ययौ ययौ ॥

मपपसा रिसानिप पमगरिसाधसनि ।

इति सिधौलसाधरी ॥ ३९ ॥

ससी रिमो मपपसाः ससी निपपसाधरी ।

ससी रिमोरसा धणैबेहेदुनकरी सरः ॥

सरिरिम मपपसससनि वपमगरिससनिमरिसा ।

इति गुणकरी ॥ ३० ॥

इति श्रीरसस्थानान्तर्गतसाम्बदकरनामि ॥

गधौ मगरिसा निध सरिसा रिसगा रिमौ ।

ससी ससरिसा निध ससी य सरिसा निधौ ॥

पधौ मपपसाः पध धनिसा धनिपा धमौ ।

गरिसा इति कर्णाटो गीष्मेऽपि त्रिशमिधिः ॥

ग म य ग रि स नि सा रि स रि स ग रि

स स स स ग रि स नि स ।

स स रि स नि य, प म य न प य प य

नि स नि य नि प म य ग रि स ॥

इति कर्णाटः ॥ ३१ ॥

सरी यमौ पधनिसाः सनिपाः पधगास्तथा ।

धरिसा ॥

इति केदारी ॥ ३२ ॥

गधौ धनी ससी निध धमौ गसी ततः कमाद् ।

रिपदीनधिच्छारी हिंसोल भौदयो नः ॥

ग य य नि स स नि य य ग स ।

इति हिंसोलः ॥ ३३ ॥

गरी गधौ गधौ धो धो निसौ सनी धधौ धधौ ।

गधौ रिसाचिनि पूर्णो गुणगार्द सुराभिजो ॥

स रि ग म प ध नि स सनि प प म
प न त रि स ।

इति सुखराई ॥ ३४ ॥

धमौ रिमौ ममौ धध रिमौ निधपमा ममौ ।

परिसाः कथितो श्रीहरिदानो पूर्णनां गतः ॥

ध स रि प म म प म ध नि स नि

ध प म प म प म रि स ।

इति अद्याना ॥ ३५ ॥

निधौ रिमौ निधपमा ममौ धधपमा ममौ ।

रिसाविति च संपूर्णो शारङ्गनाट इष्यते ॥

नि ध नि स नि ध प म म प म प

प म न रि स ।

इति शारङ्गनाटः ॥ ३६ ॥

रिमौ पनिससा निध धमौ मनरिसा रिमौ ।

ममौ रिगरिसाः पूर्णः श्रीरामो रामसत्त्वमः ॥

रि म प नि स नि ध प म न रि म रि

स म ध रि ग रि स ।

इति श्रीरायः ॥ ३७ ॥

इति कर्णाटसंस्थानान्तर्गतारागस्वरकरणानि ॥

ममौ पमौ निधपमा गरिसा इति सुखराः ।

केदारो रामराजन्यः संपूर्णः कथितो पुनैः ॥

ग म प स नि ध प न म रि स ।

इति केदाराः ॥ ३८ ॥

ममौ पमौ सनिधमा गरिसा इति च कमात् ।

पादयः सारङ्गविज्ञैः केदारनाट उच्यते ॥

ग म प नि स नि प म ग रि स ।

इति केदारनाथः ॥ ३९ ॥

गमौ धनी सनी पथ मगौ गरिसाः सनी ।

सगादिधि न संतुर्गो जयत्केदार उच्यते ॥

ग म प नि स नि प म ग म रि

स स नि स न ।

इति जयत्केदारः ॥ ४० ॥

गमौ धनी सनी पथ मगौ रिसौ तथा स्वराः ।

अहीरनाथनामासौ पाठयः परिचक्षितः ॥

गमपनिस निपमगरिस ।

इति अहीरनाथः ॥ ४१ ॥

गमौ धनी सनिधया मगौ गरिसयाश्च नः ।

संचावली न संतुर्गो कथ्यते गायकोत्तमैः ॥

गमपनिस निपममगरिस गम ।

इति संचावली ॥ ४२ ॥

गमौ धनी सनिधया मगौ रिसौ धनी च सः ।

शंकराभरणो रागः संपूर्णः कथितो दुर्धः ॥

गमपनिस निपममगरिस परिस ।

इति शंकराभरणः ॥ ४३ ॥

गमौ धनी सनिधया गरिसाः सरिया मगौ ।

रिसौ निसौ निगदितः पाठकोऽसौ विहागरः ॥

गमपनिस निपमगरिस सरिगमगरिस नि स ।

इति विहागरः ॥ ४४ ॥

गमौ धनी धनी सौरिः सनिसा रिगमाः पथी ।

मगौ सरी सनिधया मगौ गमयया रिसौ ॥

हंसीरानासमन्यः संपूर्णः कथितो दुर्धः ॥

गमपनिषनिसरित निसरितमपधमपसरिसनिष
पमप गमम गरित ।

इति हंसीरः ॥ ४५ ॥

गमौ पमौ निषपमाः पमौ मरी सरी पमौ ।
गमौ च कथितो रागः संपूर्णः श्यामनाटकः ॥
गमप सनिषप ममपमरितरिमपमम ।

इति श्यामनाटः ॥ ४६ ॥

गमौ पमौ निषपमा निषौ मरौ मरी च सः ।
संपूर्णः कथ्यते लोकश्रव्यानाट इति ध्रुवम् ॥
गमपसनिषपम निषममगरित ।

इति श्रव्यानाटः ॥ ४७ ॥

गमौ पमौ सधपमा रिगौ रिसधपा पमौ ।
रिगौ रिसरिसार्धच भूवाली कथितोदृशी ॥
गमपसमपमरितरिस धपपसरिरिमिस ।

इति भूवाली ॥ ४८ ॥

गमौ पमौ ससनिषा ममौ रिसनिसासुधा ।
पादवी भाव्यतां मर्यैर्ध्व्या भीमकलाशिका ॥
गमप निस सनिषम गरिसनिस ।

इति भीमपलाशिका ॥ ४९ ॥

ममौ निसौ निषपमा गमौ रिसगिति क्रमात् ।
पूरियापूर्वकेदारः संपूर्णः कथितो पुर्यः ॥
मपनिस निषधममगरित ।

इति पूरियाकेदारः ॥ ५० ॥

गमपाः कावाली निष ससौ निषममा रिगौ ।
चादनः कथितः सतिः कौशिकः कुशिकविपः ॥
गमपनिस सनिषमगरित ।

इति कौशिकः ॥ ५१ ॥

गर्भा कर्मा निधपमा गसाविति च सादवः ।

मात्स्वरागवरो सर्वकर्मपिते शुष्कहुंफितः ॥

गमपस निधपमगस ।

इति मातृ ॥ ५२ ॥

इति वेदारसंस्थानान्तर्गतगोतारागवरोत्पत्तयानि ॥

सरी गर्भा पधनिसा निधी कर्मा गरी च सः ।

ईक्षनो गीपते श्लोकः सर्वस्वरसमन्वितः ॥

सरिगमपधनिस निधपमगरिस ।

इति ईक्षनः ॥ ५३ ॥

गर्भा पर्सा सधपमा रिसाविति च शुस्वराः ।

आहुनो गावकश्रेष्ठः शुद्धफलपात्र उच्यते ॥

गवधस सधपन रिस ।

इति शुद्धफलपात्रः ॥ ५४ ॥

गर्भा निसा निधपमा गरिसा इति च प्रमातृ ।

पूरिषा कथ्यते पूर्वा श्लोकरंजनरागिणी ॥

मधनिस निधपमगरिस ।

इति पूरिषा ॥ ५५ ॥

गर्भा पर्सा निधपमा गरिसाः सरिगाश्च सः ।

सनी सर्वा च संपूर्णा जपफलपात्र उच्यते ॥

गमपस निधपमगरिस सरिगससनिहस्य ।

इति जपफलपात्रः ॥ ५६ ॥

इति ईगनसंस्थानान्तर्गतगोतारागवरोत्पत्तयानि ॥

सरी गमी पधनिसा निषी पमी मरी न सः ।

संपूर्णः कथितः सर्वैः सारंगो रागसत्त्वमः ॥

सरिगमपधनिस निषपमगेरिस ।

इति सारंगः ॥ ५७ ॥

सरी पमी पमी पध निसी सनिपमा रिसी ।

भौदुषी कळपले लोकै सनिषी पटमेजेरी ॥

सरि पम पम पनिस सनिपमरिस ।

इति पटमंजरी ॥ ५८ ॥

सरिगा धपया मध गरिसी भौदुषी कमात् ।

वृंदावतीति पिजेया पिजेनिष्ठमुस्तावडा ॥

सरिगपप गपनरगरिस ।

इति वृंदावती ॥ ५९ ॥

निसी निसी रिमरिमाः पमी पनिससा निषी ।

मरी निरी स वक्तोऽर्मा सारंगो हि वदीदुवः ॥

निस निस रिम रिम पम पनिस

सनिपम रिनि रिस ।

इति सारंगः ॥ ६० ॥

सरीपसी सपपप रिषी रिसापिति कमात् ।

भौदुवस्परसंभवो वदहंसो निगयते ॥

सरिपस सपपप रिबरिस ।

इति वदहंसः ॥ ६१ ॥

इति सारंगसंस्थानात्परीतरागस्वरकरणानि ॥

सरी यमो पथनिस्त रिसो निषयमा यमो ।
 रिसो रिसो निषयमाः यमो मेयो द्वि भावः ॥
 सरिपम यथनिस रिस निषयम यम
 रिसनिषय यमस ।

इति मेयोः ॥ ६२ ॥

सरिपमयथा निषय सयथा यममा यमो ।
 रिसा आदुवतां यानो महारो रागपुंगवः ।
 सरिपम पथनिस यम यम यमम रिस ।

इति महारोः ॥ ६३ ॥

यमो यमो सययमाः यमो रिसो रिसो रिसो ।
 रिसो च यनिसा यमो योगिनी योतते भुवि ॥
 यमय निस यम यम गरिगरिस निसय निस ।

इति योगिनीः ॥ ६४ ॥

यमो निसो रिसनिषा यमो मरी सनी सरी ।
 मरी मरी निसावेयं यथयमादिमर्तोदुवी ॥
 यमय निस रिस निष यम गरिस निरीस
 निबरी निस ।

इति यथयमादिः ॥ ६५ ॥

यमो यमो यमो यम रिसो यमो रिमो कतः ।
 गरिसाः पादयो रानो गीतमहाराज उच्यते ॥
 यमययम यम यमरि रिसय रिमम रिस ।

इति गीतमहाराजः ॥ ६६ ॥

यमो यमो निषयमा रिसो निसो यमो यमो ।
 रिसो निसो च संपुण्यो देवाभरण उच्यते ॥
 यमय सनिषम गरिस निस यमयगरिस निस ।

इति देवाभरणः ॥ ६७ ॥

गमौ पसौ निधपमा सरिसाः सरिसाः स्वराः ।

संपूर्णो शनराजन्तो नीरसारंग उच्यते ॥

गमपस निधपमगरिस सरिस ।

इति नीरसारंगः ॥ ६८ ॥

गमौ पसौ सरी सध निधपा अपमा गरी ।

सनी मधपमा गध रिसौ रिसौ भिसौ पमौ ॥

पसाधिति च संपूर्णो नटरागोऽभिधीयते ॥

गमधपसरिस निधप अपम गरी सगमधपमगरिसरिस
रिसनिधपमपस ॥

इति नटः ॥ ६९ ॥

सरी गमौ पधमिसा रिसौ अपममा रिसौ ।

पमौ निसौ च संपूर्णो भोक्ता वेलावली बुधैः ॥

सरिगमपधनिस रिस अपमम रिस पधमिस ॥

इति वेलावली ॥ ७० ॥

सरी गः गमौ पध पसौ निधौ पमौ निधौ ।

पमौ गमः सरी गध पमौ गपौ तथा स्वराः ॥

अल्हैया उच्यते लोकैः संपूर्णो गतपेदिभिः ।

सरिगप गमपधस निधपपनिधप मगरि सरिनपमयम ।

इति अल्हैया ॥ ७१ ॥

धपसाः सरिसाः सध सधपा मममा रिसौ ।

रिसगा अपमा रिध सरिसाः अधिसाः स्वराः ॥

पादयो ज्ञातसंगीतैः शुद्धसूत्र उच्यते ॥

मपस सरिस ससधप ममयरिस रिसगमपमगरिसरिस ।

इति शुद्धसूत्रः ॥ ७२ ॥

समपा सनिसा निध अपमा मरिसारुथा ।

संगीतज्ञैः स संपूर्णो देशीसूत्र उच्यते ॥

इति देशीसूत्रः ॥ ७३ ॥

रिसौ पसी सधपसाः परिसगरिसाः सा ।
 देशासी द्वि विशेपेण गदवः फतिः पूर्णः ॥
 रिसमपसे धपमप रिसमरिस ।

इति देशासः ॥ ७४ ॥

सरी गमी पधनिसाः सनिपाः सा वा मनी ।
 निसौ मनी निपमपाः सनिसा रिः । रिसौ ॥
 मनी रिसमपा नश्च रिसौ निधेति स्वराः ।
 कथ्यते शुद्धनीतरीः संपूर्णः शुद्धः ॥
 सनियमपधनिस सनियम निपमपाः निपनिप
 मसाविस रिसम गरिस पधगरिसाः ॥

इति शुद्धनाटः ॥ ७५ ॥

इति मेखलस्थानात्कान्तगतयमस्वरधारणानि ।

समी पमी धपमगा रिसौ पसी सरी पसी ।
 रिसौ मगरिसाः पूर्णः सा हृदयया मता ॥
 समयमधप मगरिस वससरि मसरिस मगरिस ।
 इति हृदययमसंस्थानात्कान्तगतयमस्वरधारणम् ॥ ७६ ॥

गमी पसी निपमपा पमी मगरिसा रिः ।
 निधौ निसौ च संपूर्णा धवाभीर्धमिता मता ॥
 गम पस निपमपा पमयानि, यानि निपनि, स ।
 इति धवाभी ॥ ७७ ॥

गमपा धनिसा निश्च धपसा गरिसास्तथा ।
 पूर्णो बाधुर्यवलितो ललितः वलितो पूर्णः ॥
 गमपधनिस निधममगरिस ।

इति ललितः ॥ ७८ ॥

इति धवाभीसंस्थानात्कान्तगतयमस्वरधारणानि ।

अपूर्वा रागिणी पूर्वा संपूर्णा गीयते वृषः ।
पनिषप पमपमगरिस ।

इति पूर्वा ॥ ७९ ॥

इति पूर्वा संस्थानान्तर्गतरागस्वरकरणम्

धसी रिबवराः सध सनिधाः पमगा रिस्सी ।
संपूर्णा गीयते लोकेर्मुसारी मार्गरागिणी ॥
धसरिववपस सनिषप मगरिस ।

इति मुसारी ॥ ८० ॥

इति मुसारी संस्थानान्तर्गतरागस्वरकरणम् ।

ठाठ १२ः दीपकसाहितः ।

सर्वे संगीतशास्त्राणां सारमाकुष्य निर्मिचम् ।
अनुप्रासमिदं विष्टैरुपदन्त्यत्र विस्तरम् ॥

इति देशीरागस्वरकरणप्रकरणं संपूर्णम् ।

इति गडादेशनरेशाश्रीहृदयसाहिविरचितं
हृदयकौतुकं समाप्तम् ।

श्रीः । श्रीरस्तु । कल्पानमस्तु ।

